

PRATARMĖ

Šis straipsnių rinkinys yra dalis Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo projekto „LDK paveldo „dalybos“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija: modernių valstybių, tautų ir etninių mažumų tapatybės istoriniuose kontekstuose“. Jame analizuojami iš tradicinių istoriografijų ateinantys stereotipiniai vaizdiniai, į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (LDK) bendrabūvio tradicijas orientuoti tapatumai bei integraciniai procesai. Kartu knygoje tiriama, kaip modernių tautų ir Lietuvos etninių grupių tapatybės atsirado ir plėtojosi, sąveikaudamos su įvairiomis etninėmis, kalbinėmis ir konfesinėmis grupėmis bei kultūromis.

LDK paveldo „dalybomis“ vadiname istorinės sąmonės modelius, kuriais siekiama „nacionalizuoti“ visą ar bent dalį daugiakultūrinio ir daugiakonfesinio senosios Lietuvos valstybės paveldo. Šie modeliai gimė ir evoliucionavo įvairiose etnopolitinėse bendrijose: tiek tose, kurios užvaldė ar bandė pretenduoti į visą buvusios LDK teritoriją (Rusija, Lenkija), tiek tose, kurios minėtoje teritorijoje anksčiau ar vėliau susikūrė modernias tautines valstybes (Lietuva, Ukraina, Baltarusija, iš dalies Lenkija). Į šių modelių sąsajas su įvairių tautų nacionalizmais yra ne kartą atkreiptas dėmesys.

Iki netolimos praeities LDK buvo tiriama iš etnocentristinių pozicijų ir jos istorija derinama prie rusų, lenkų, lietuvių, ukrainiečių ir baltarusių nacionalistinių didžiųjų naratyvų. Lenkų (O. Halecki, vėliau J. Bardach, J. Kloczowski), lietuvių (visų pirma E. Gudavičiaus mokykla), rusų, baltarusių ir ukrainiečių (pastarieji trys atvejai yra mažiau tirti Lietuvoje) istoriografijoje šiuos naratyvus keitė liberalistinis eurocentristinis didysis naratyvas, traktavęs LDK kaip aktyvų istorinį subjektą, jungiantį dvi civilizacines tradicijas – lotyniškąją ir bizantinę, t. y. Vidurio Rytų Europos dalį, problemiška susijusią su Rytų ir Pietryčių Europa.

Norint įveikti LDK paveldo nacionalizaciją, reikia atidžiau pažvelgti į LDK politinės ir kultūrinės integracijos procesų tyrimus: LDK politinės tautos („natio Li-

tuana“) formavimasis, bažnytinės unijos procesas, daugiasluoksnės etnopolitinės savimonės formavimasis, Vakarų meninių stilių simbiozės su bizantiškąja tradicija reiškiniai, 1791 m. konstitucijos genezė, žydų ir rusų (ne tik sentikių) LDK paplitimo arealas ir kt. Dabar istoriografijoje bandoma ne LDK paveldą nacionalizuojančius modelius „nuimti“, kaip buvo siūloma internacionalizmo epochoje, o mėginama ieškoti jų korekcijų ir sugyvenimo modelių, remiantis naujomis teorinėmis prielaidomis.

Lietuvių, baltarusių, ukrainiečių, lenkų bei rusų istoriografinės mokyklas ir šių tautų istorinės sąmonės perspektyvas būtina įtraukti į dialogą ir dar vienu aspektu – vadinamosios daugiaperspektyviosios metodologijos požiūriu. Tai yra būtina prielaida tiriant istorijos objektus, dėl kurių konfliktavo tradicinės nacionalistinės istoriografijos. Be to, postmodernioje daugiaperspektyvumo metodologijoje ne tik toleruojami įvairūs požiūriai į praeitį, bet ir akcentuojama istorijos mokslo bei istoriko pareiga ne suniveliuoti skirtingus požiūrius, o aktyviai ugdyti savarankiškus tautinius ir kultūrinius tapatumus.

Todėl istoriko tikslas yra ne tiek ieškoti bendro vardiklio, kiek padėti įvairiems tapatumams surasti korektiškas formules, kurios leistų šiems tapatumams koegzistuoti, atvertų perspektyvą įvairių istorinių sąmonių pavidalų dialogams, o ne konfliktams. „Objektyvusis“ žvilgsnis multiperspektyvioje metodologijoje randasi tada, kai siekiama „santarvinio objektyvumo“, o istorinės sąmonės perspektyva brėžiama kiek galint „aukštesne trajektorija“ – pakylant į šalies ar viso regiono istorijos, savos civilizacijos ar net bendražmogišką lygmenį.

Istoriografijos paradigminės kaitos teorija dėl specifinių priežasčių sunkiai sklinasi kelią į mūsų regiono istoriografijas, nes jos dar ir šiandien dažnai išsitenka tik tarp pragmatizmo ir istorizmo (kūrybiškos orientacijos į marksizmą ar Analų mokyklą buvo išimtis netgi lenkų ir rusų istoriografijoje, o ką kalbėti apie sovietinių respublikų istoriografijas). Tai, regis, sąlygojo ne vien tik komunizmas Rytų Vidurio Europoje, atitolinęs šio regiono istorikus nuo idėjinių partnerių Vakaruose paieškų. Tiek formuojantis moderniosioms tautoms ir tautinėms valstybėms XIX–XX a. sandūroje, tiek komunizmo epochoje kaip alternatyva oficialiam diskursui (ypač Lenkijoje), tiek griuvus komunizmui – visais laikotarpiais istoriografijos natūraliai buvo veikiamos, o ir pačios konstravo nacionalines ideologijas bei tai, kas šiandien vadinama etnocentriniais „didžiaisiais naratyvais“. Taigi ir vėl Vidurio Rytų Europos istoriografijos priverstinai išgyvenusios komunistinio istorinio naratyvo spaudimą ir nesuspėjusios, regis, įsisavinti alternatyvaus minėtiems požiūriams liberalaus naratyvo, turi gyventi kitoje fazėje nei Vakaruose dirbantys praeities tyrinėtojai. Liberalūs, o juo labiau daugiaperspektyvūs naratyvai tebėra išimtis.

Daugiakultūrinės LDK istorijos koncepcija suteikia tvirtus teorinius pagrindus

tolesniems LDK istorijos svarstymams šių dienų Lietuvos istoriografijoje bei nubrėžia gaires šiandieninėms metodologinėms, istorinėms bei istoriografinėms diskusijoms su Baltarusijos, Ukrainos, Lenkijos bei Rusijos mokslininkais. Todėl šių dienų istoriografija tampa vis daugiau atvira ne tik „egzotiškai“ LDK ir XIX–XX a. Lietuvos praeities įvairovei, bet ir dabarties istorinės savimonės bei kultūrinės politikos ir net tarptautinių santykių realijoms ir jų įvairovei. Būtina toliau tirti šiuolaikines ir kol kas menkai kontaktuojančias baltarusių, ukrainiečių ir rusų istoriografijas, ieškant jų poslinkių link integralių LDK istorijos vaizdinių. Kartu LDK kultūrinio ir religinio pliuralizmo arba tolerancijos fenomenas bei kai kurios LDK etninės mažumos (žydai, karaimai, totoriai, romai, rusai sentikiai) jau yra tapę studijų objektu, padedančiu naujai vertinti LDK integralumo ir įvairių etninių mažumų kultūros gyvavimo valstybėje problemas.

Straipsniai šiame rinkinyje suskirstyti į tris skyrius. Pirmajame skyriuje aptariama LDK paveldo „dalybos“ lietuvių, lenkų, baltarusių ir rusų istoriografijose. Antrojo skyriaus E. Gudavičiaus, Z. Norkaus, D. Katz, G. Kirkienės ir S. Temčio straipsniai nagrinėja naujas LDK istorijos problemas: lietuvių tautinę savimonę XIV a., LDK, kaip imperijos, fenomeną, religines tapatybes slaviškose žemėse XIV–XVIII a., stačiatikių integraciją į LDK visuomenę XV–XVI a. bei LDK sampratą žydų tradicijoje. Trečiasis skyrius skirtas LDK palikimui skirtingų modernių valstybių, tautų ir etninių mažumų tapatybėse nagrinėti.

Projektas „LDK paveldo „dalybos“. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija“ savo tematika ir tyrinėtojų kompetencija yra kompleksinis bei tarptautinis. Jis apima svarbias humanitarinių ir socialinių mokslų sandūros problemas ir, tikimės, prisidės ne tik prie LDK tradicijų tyrimo metodologijos ir Lietuvos etninių grupių tapatybių formavimosi XIV–XXI a. pradžioje sampratos atnaujinimo, bet ir prie praktinių Lietuvos, taip pat Baltarusijos, Ukrainos, Lenkijos ir iš dalies Rusijos visuomenei kylančių problemų sprendimo.

*Alfredas Bumblauskas,
Grigorijus Potašenko
Šarūnas Liekis*